

Jonas Stolts minnen

,

"Byskomakaren Jonas Stolts minnen"

är en klassiker bland svenska memoarer. Den har givits ut av Stiftelsen Kalmar Läns Museum och tidigare Kalmar läns Fornminnesförening.

I boken berättar Jonas Stolt om tiden från omkring 1820 och fram till 1880. Dagmar Selling landsantikvarie skriver följande i förordet till tredje upplagan:

" framställningen präglas av författarens positiva livssyn, levande iakttagelseförmåga och skärpta sinne för detaljer, ett ovärderligt dokument från ett tidsskede, då förändringarnas vindar blåste hårt".

Jonas Stolts minnen

" Jag har i mer än tjugo år tänkt att göra mig en liten minnesbok och däri uppteckna ett och annat ur min levnad, men har icke kunnat förrän just idag den 14 november 1875, och huru långt jag hinner därmed, det vet allena Gud, ty det är på sista tiden....."

Så inleder Jonas Stolt det första manuskriptet till sina levnadsminnen.

Jonas Stolt-barndomen

Jonas föddes den 3 oktober 1812 på torpet Stenkullen under Basebo i Högsby socken.

Fadern Nils Jonsson var född 1765 i Högsby och brukade sitt torp Stenkullen fram till hans död 1827.

Han var strängt religiös och hade en mäktig stämman, så i bygden gick han under namnet ”Klockare-Nissen”. Man sa att det ”skroade” i kopparkittlarna när han satt i sin stuga och sjöng.

Hans mor Anna Jaensdotter var född i Basebo 1789, och 1811 blev hon Nils Jonssons andra hustru. Efter Nils Jonsson gifte sig Anna med arbetskarlen Jonas Bock.

Jonas farfar hette Jon Nilsson och var skraddare i Basebo där han dog 1802.

Jonas Stolts barndomshem var fattigt, i faderns bouppteckning nämns en stuga, en bod och ett fårhus med endast tre stycken får.

Det värdefullaste som fanns var ett väggur, ett par glasögon och en spegel och boets hela besparingar var 40 riksdaler.

Det fanns fyra barn i stugan, varav Jonas som kallades ”Jödde på Stenkullen” var äldst.

Han uppfostrades av fadern i tukt och förmaning men av sin moder fick han sin första lärdom.

Hon lärde honom läsa och det med sån framgång att när Jonas var sju år så kunde han läsa vad som helst och även så kunde han katekesen utantill.

Då ville Jonas lära sig skriva men hans far tyckte det var onödigt för fattigt folk.

Fadern måste till slut ge med sig och köpte ett papper och skaffade lite bläck från apoteket. Av skrivkunniga grannar fick han nedskrivet alfabetet och lärde sig snart även den konsten.

I sina minnen har Jonas Stolt utförligt berättat om sin vetgirighet och om sin väg till denna enkla lärdom som annars under denna tid var de flesta förmenad.

Några år innan 1833 hade han gjort sin korta värnplikt på Hultsfreds slätt och det var då han fick namnet Stolt.

Jonas Stolt-skomakaren

*”Och nu skall jag berätta litet ur min skomakarhistoria, som torde intressera någon skomakare att veta. Jag blev satt till skomakardisken på vintern 1824, då jag var i tolfte året”.
Min far ackorderade in mig hos mästare Fyr, som då bodde vid grinden mellan Granhult och Basebo, mot tre riksdaler för ett år, men vi gjorde aldrig något hemma på egen verkstad, utan gingo alltjämnt i bygden”.*

” Skodonen voro på 20-talet mycket simpla. När vi kommo till ett vanligt bondställe, så togs fram en halv kohud eller huden efter något annat kräk, häst eller stut som de själva hade barkat. Av denna skuru vi undan i ryggen det nödiga behovet sulor, gjorde sen det övriga svart med kopparrök och arbetade det med en smörja av tjära, blandad med ister och talg. Ett barkat fårskinn togs till kappor och linningar, men kappan utgjordes huvudsakligen av beck och näver, som av skinnet hölls kvar”.

”Men på det nymodiga 30-talet började männen att beställa stövlar och kvinnorna kängor, fastän ofta av det simplaste sorten, och detta tilltog allt mer och mer, men likväl växlades om med de gammalmodiga skorna ända intill 60-talet”.

Arbetslönen var på 20-talet till alla gamla skomakare för fullvuxna 16 styver paret och för mindre 8 till 12 styver, ty de gamla räknade ännu daler och styver. Men mäster Fyr var yngre och räknade riksdaler och skilling samt var mycket före de gamla ty han kunde kröka stövlar och sy rännbottnar och när någon gång detta hände, så gingo grannarna dit för att se på detta nymodiga.

”Denna tid var vanligt att giva hantverkare en kaka och något därpå, såsom en fårbog eller bringa, en liten ost eller en smörask, något lin, ull eller något varjehanda. En sed som sakta tynades bort allteftersom lönerna stegrades”.

Han skildrar sitt liv som skomakare mycket kärleksfullt i sina memoarer och när han dog 1883 i sin stuga på Stora Hanåsa var han i bygden en mycket omtyckt och aktad man.

Stugan vid Stora Hanåsa

Stugan som nu är borta och där växtligheten har erövrat marken låg något stenkast bakom huvudbyggnaden på Stora Hanåsa. Här finns nu en rest sten som visar platsen där stugan låg.

Hit sprang gårdens barn ofta för att prata en stund med Jonas.

”Den delen av Hanåsa, som låg på denna sida av åsen, bestod av fyra bönder och två backstugor, varav jag tog den ena i besittning 1835 och bebor den ännu 1879, dock ombyggd 1865”.

Jonas Stolt-spelmannen

Men Jonas Stolt levde också ett annat liv – spelmannens.

Att spela på sälgpipa och att blåsa på näver blev hans första bekantskap med instrument. Men snart lockades han att pröva fiolen som man kunde höra lite varstans i byarna.

Det tidiga 1800-talets Högsby måste ha varit en mycket musikalisk trakt, man hörde sång både vid arbete och fest och att Kalmar Regemente hade en hel rad musikanter bosatta på kronans boställen i socknen betydde säkert mycket.

I både Basebo och Valåkra bodde ”pipare” som spelade skallmejor och trumslagare fanns lite här och var.

Traktens organist Bergman ägde stor musikalisk bildning och torparsonen Stenholm trakterade en orgel som han själv byggt. Därtill kom hennes nåd på Berga som själv spelade traktens första piano, samt ett par andra musikaliska personer ur det högre ståndet.

Jonas Stolt och fiolen

Jonas Stolt och fiolen
Nu när Jonas lärt sig att spela var hans stora dröm att kunna skaffa sig en fiol.

Men i hans religiösa hem ansågs fiolen stå i syndens tjänst, så först efter faderns död kunde Jonas skaffa sitt efterlängtade instrument.

Snart lärde han sig spela på det *”det var som det var medfött*” skriver han i sina memoarer.

Men Jonas var inte nöjd enbart med fiolen, klarinetten lockade honom till försök, som först inte lyckades så bra.

Jonas skriver *”Men så hörde jag talas om noter, men det syntes alldeles obegripligt, att sång och musik, som blott kunde höras, men icke synas, skulle kunna skrivas på papper”.*

Han vände sig nu till musikanterna i Gullatorp, vilka i sin tur hänvisade till sergeant Fagerström i Valåkra där Jonas fick hjälp att tyda dessa svåra tecken. Med sin fiol och klarinett spelade han nu på allmogens bröllop och andra fester och i kyrkan hördes hans röst som han ärvt efter fadern starkare än alla andras.

En jämnårig har berättat att: Från tidig ungdom ända till sin ålders höst vistades Jonas ute i naturen och spelade ensam på berg och i skog.

Jonas Stolt var synnerligen lyhörd för de ljud som hördes i naturen och i arbetets liv. Han återkommer ofta till detta i sina minnen att ljuden förändras, allt blir tystare.

”Den gammalmodiga sången av människoröster ottor och kvällar från alla håll är nu nästan tyst”.

Den stora väckelsen

Fiolen blev nu syndens redskap, sången tystnaden i nejden
och stängde ungdomens lekskolor.
Jonas greps även han av väckelsen och skrev *”Av trötthet och
avsky för detta usla liv ”*
1838 slutade han sin spelmansbana och offrade fiolen åt
lågorna.

Om utseendet kring kyrkan

1879 skriver Jonas Stolt att så mycket har förändras från 1820
att endast Emån och landsvägen ligger där de tidigare låg.
Men även dessa har ändrats, Emån hade mer vatten förr och
vägen har blivit förbättrad.
Kyrkan står nog på sitt gamla ställe men nu inte lika vacker
som när hon var nyputsad 1820. Där nu kantorsbostaden
ligger fanns tidigare tre eller fyra fattigstugor och där nu en
handelslägenhet finns låg små gammalmodiga stall som
tillhörde åboarne i norra sockendelen och en liten gata bakom
stallen gick rakt ner till norra kyrkoporten.

(I dessa stall brukades då att traktera sig själva och bjuda
vänner på sina brännvinsflaskor och rika matknyten, och
drängar och gubbar var alltid försedda med en flaska i fickan.
Flaskan var då alltid med middagsmatsäcken till arbetet i
vardagslag)

Vid åkerkanten där det nu är ett prydligt tegelhus, stod
fattigbössan, en liten järnlåda med ett hål att stoppa ner
slantarna efter råd och fri vilja vid alla tillfällen.
Vid vägkanten mitt emellan norra och södra åkerhörnan syntes
vägvisaren med sina tre skrivna tavlor och ett litet tak.
Berga stall stod där nu magasinet står, men rullades bort till
andra sidan vägen och stod där till 1878. Det revs då men
byggdes upp på nytt.
Här var då inget magasin, utan kyrkboden, som stod i
stenmuren mellan sockenstugan och portarna, gjorde samma
tjänst.

Sockenstugan har nu fått tegeltak istället för näver och torv,
med stora fönster istället för de små gamla.
Portstolparna som nu är gamla och ruskiga, voro då nya och
hade små vackra spån tak och ovanpå stod vackra av trä
konstigt gjorda och oljemålade kronor, föreställande
blomstervaser.

*” Jag hade aldrig sett något tegel, så jag frågade , vad det
var”*. 1820 fanns inte några järngaller, de har blivit uppsatta
senare.

Stocken

”Till vänster inom porten stod ett alldeles nytt

straffinstrument, som kallades stocken. Han var gjord av tretumsp plank, försedd med ett säte och framför detsamma två plankor, ställda på kant över varandra. I dem voro fem par större och mindre hål på samma sätt gjorda, att när man lyfte ena plankan, så voro hålen halvrunda, men när man släppte ner den blev de helrunda. Här skulle brottslingen sticka in benen och sitta under gudstjänsten i allas åsyn. Den gamla stocken var förfallen, och denna nya var beställd åt en bonde vars namn jag icke vill nämna- för fylleri och kyrkobuller; men han slingrade sig ifrån straffet, och stocken blev alltid obegagnad tills den rutnade bort”.

Klockorna

”Längre fram på kyrkogården stodo båda kyrkklockorna på stora vagnar, och bönderna skockades sig vanligen omkring dem och samtalade. När de överlade om sättet att draga upp dessa stora pjäser, så var det en bonde i västra sockendelen, som hittade på det bästa, varför han till belöning blev tillerkänd efterringning, när han en gång skulle begravas.

Vid detta tillfälle då klockorna skulle dragas upp sprucko stenarna i torngolvet, och ett spett kom lodrätt ifrån höjden och stack Nils Andersson i Högmoshult genom hattskyddet, sårade ögonbrynet och tinningen, men lämnade honom för övrigt oskadad”.

Om utseendet kring kyrkan

”Om jag nu skulle nämna något om fattigvården på denna, så intogs på roten endast sådana fattiga som för ålder icke kunde reda sig själva och därtill saknade allt mänskligt skydd av anförvanter. De fingo ur fattigkassan, en riksdaler varje jul och en till midsommar. Dessa fattighjon fingo gå omkring inom roten, så länge de orkade, och sedan togo bönderna dem i sina hus var sina dygn samt skjutsade dom mellan byarna”.

På denna tid fanns det tiggare överallt, på marknaden satt alltid en rad blinda gubbar med varsina obehagliga läten och vart man vände sig hörde man röster av trasiga tiggare.

”Om en lärd man, som steg ner i graven 1820, nu kunde vakna upp, så skulle han inte låta övertyga sig, att han voro i samma värld som då, ty hus och gårdar, åkdon, klädedräkter och alla övriga ändringar skulle så förbrylla honom att han kunde tro sig vara galen eller alltsammans en synvilla.

Om han komme in i en handelsbod, skulle han icke begripa, huru så många fabriksvaror kunde åstadkommas av människor, utan tro att det voro framkallat genom trolleri, och om han kom in på ett handelskontor, så skulle han icke förstå att så mycket pengar kunde finnas i Sverige och finge han se bantåget brusa fram, så skulle han tro att mörkrets furste vore uppstigen ur jorden för att skrämma ihjäl folket”.

Vagnar och Åkdon

” Av vagnar och åkdon får jag nämna först träaxelvagnarna, som vi allmänt kallade bultvagnar. Jag såg i Basebo lämningar efter dem, men de voro där redan ur bruk, fastän de begagnades i andra byar och gårdar ända in på 40-talet.

Bultvagnarna voro mycket klumpiga, då det icke fanns ett lod järn på dem, och vid deras förfärdigande icke begagnades hyvel eller huggjärn, utan endast yxa och naver, men längre fram i tiden gjordes likväl en och annan sådan i bättre fason”.

Åkvagnarna voro ännu icke annat än en pinnehäck på arbetsvagnen med ett det allra simplaste säte. Men på 20-talet började bönderna beställa bättre åkhäckar med träfjädrar av ek.

Åkdonen på vintern var allmännast de smalspåriga slädarna som endast en person kunde sitta uti; körsvennen nyttjade hundsvotten och åsarna. Då flera personer skulle åka, sattes pinnhäcken på kälkarna.

Byggnadssätt

Alla hus- boningshus och bodar, små som stora- voro timrade var för sig på fyra knutar med smockar emellan, och täckta med näver och torv, samt så låga, att man betjänade sig av taket att därpå lägga i tork allehanda redskapsvirke. Dörrarna hängde på järn och voro försedda med järnlås och ofta så låga, att storvuxna män fingo böja huvudet.

Tegeltak förekommo icke inom socknen mera än på Berga och därefter på Ruda, vilket pålades 1819.

År 1832 uppstod det välkomna tegelbruket vid Frövi och sedan komma flera. På 1860-talet började spåntaken att tränga fram, och teglet miste något av sitt förtroende.

Fåhuset var timrat på sina fyra knutar, och taket var av näver och hång, och dörrarna hängde än på trä, än på järn. Fårhus, svinhus och gåshus voro alla timrade, var för sig, i storlek efter behov.

Stallet var även mestadels timrat, men ofta hopknutat av runda timmer, samt alltid och allestädes försedd med foderskulle. Taket var ömsom av näver och hång eller brädor och ytor.

Ingen sten fot lades varken under manbyggnad eller ladugårdshus, och inga flattringar, utan syllarna lågo på bara backen. Endast tomtstenar lades en under var knut.

Reverterade hus fanns inom socknen ett enda, hos Petter Nilsson i Slåthult, som han hade ärvt efter sina föräldrar. Därefter kom byggnaden på Ruda 1819 och det tredje reverterade huset kom i slutet av 20-talet, då patronen von Sydow i Virstad lät göra sin byggnad vit, och då så ha vi sedan dess kallat den ” Vita Virstad”.

Om rödmålade hus

”Rödmålade hus voro sällsynta; i Basebo fanns likväl en stuga och i Slåthult funnos två. Men 1825 kom en gubbe med två sina söner utskickade från direktionen och gjorde bostället rött, och på min fråga, varföre de icke målade alla husen, svarades, att dessa stodo icke på syningslistan; och strax därefter blevo alla knektbostäder röda, men om på statens eller rotens bekostnad, vet jag icke. Och nu 1879 se vi rödmålade och reverterade hus överallt vart vi kommo”.

Fönstren

”Fönstren hade före min tid varit mycket små med rutor som spelkort, infattade i bly. De gamla sade efter sina föräldrar, att de köpte dessa rutor på marknaden eller i städerna, större eller mindre, efter råd och godtycke. Men dessa fönster voro nu gammalmodiga, och bondhusen voro, om icke allmänt ännu, likväl till det mesta försedda med storrutiga fönster, infattade i trä, som vi likväl kallade fönsterbly, och säga vi så ofta ännu”.

”De små blyfönstren förekommo ännu i synnerhet i sämre rum och i fattigstugorna. I kyrkan voro de gamla smårutiga fönstren kvar ända till medio av 40-talet, då vi fingo dem utbytt mot de bättre och klarare, som vi nu ha, och på samma gång fingo vi glas i det vackra runda fönstret i röstet. Där var förut bara en svart träläm. På 60-talet kunde vi ännu hitta på ett och annat av dessa gamla blyfönster, men nu ha de alldeles försvunnit”.

Om Staby gästgiveri och ting

"Om gården Staby får jag nämna att gästgivarbyggningen var ett gammalmodigt hus, som stod på samma plats där nu vita byggningen står, och till höger herrskapsbyggningen, samma som nu fast med brutet röste och en röstkammare i vardera gaveln.

Tingshuset, vari vi blev avmönstrade till beväring 1833, var ett urgammalt lågt hus till vänster. Mitt i gatan mellan gården och trossboden stod den usla tjuvkistan" arresten" och där bredvid spöpålen.

Linden på gården var då bara barnet. 1833 bärgades hö på hustaken som på en bördig äng.

Jag tror mig minnas, att det nya tingshuset byggdes 1834 eller 1835.

Detta hus var storartat för sin tid.

Sedan flyttades gästgivargården till det ställe, där det nu står, och hela gården omskapades. Där nu gästgivargården står, var förr vid väggkanten en brännvinskrog, som kallades Staby skans; krögaren betalade arrendet till gården för hus och rörelse. Brännvinskrogarna bestod endast av en stor rymlig stuga, och inga andra möbler än grova sittbänkar och en disk".

Om utseendet inomhus

"Väggarna inomhus voro ofta av naket timmer eller överstrukna med vitlera. Och endast de förmögnare hade klistrat gråpapper på dem".

Där spisen stod i hörnet av stugan, var alltid ugnen inne i rummet och försedd med en stor vitlerad träläm utanför ugnsgruvan. Ingen lucka fanns till den högvälvda gråstensugnen, utan i gruvan låg alltid en vedbrasa av finare ved, som kallades förlyse eller förlåge. Ugnen var så hög att kvinnorna kunde krypa in och vända sig på alla håll för att med bruk laga bristerna.

Möblerna i stugan voro större och mindre kistor och skåp, men de voro inte målade utan höllos snygga med skurning. I Basebo fanns bland elva bönder funnos endast ett klockfodral och en träsele målade. Och det var hos den rikaste gubben.

"Men sen kom Wadsten vid Högsby dit och målade i många hus, och det blev så grannt, så grannt och på varenda pjäs stod årtalet 1819. och sedan i Släthult på samma sätt, och där stod 1820. Alla dessa är nu sällsynta och nästan försvunna".

Kyrkoritualer

Fram till 20-talet gick kyrkvaktaren fram och tillbaka i kyrkgången och med sin spanskrörskäpp stötte han i golvet vid någon sovande eller stötte han till om det inte hjälpte.

Barndop i kyrkan är ännu oförändrat detsamma som då, endast med den skillnaden att bäckenet som upptog offerslantarna till lasarettet, nu är borttaget.

Här var då ingen uppsyning, utan allmogen ringde och grävde själv för sina lik. Men nu på 70-talet så har vi en ordentlig ringare som också har ansvar för gravarna.

Om kistan och gravkorset

För gifta eller gamla personer så var kistan svart och överhängd med bårkläder, men till all ungdom var hon vit och prydd med svarta krokar och prickar samt till barn med gröna kransar liksom ännu sker.

Man bar kistan till kyrkan och det behövdes mycket brännvin ty vägen kunde vara mycket svår. Jag hörde gamla berätta om att en del när de var framme var mycket utmattade, ty hur eländig vägen än var så skulle liken bäras fram. Detta var en sed från gamla tider, då ännu inte några vagnvägar funnos. Då fick inga andra lik än fattighjon köras.

Korset som användes då var icke som nu, ett kors eller en stav, utan det var brett nertill och spetsigt upptill, liknande ett spader ess eller mera likt kyrkoröset med spiran, men kallades likväl kors.

När barn begravdes hängdes på korset en krans av mjöлом eller krösaris, eller ännu bättre grönfärgat papper med vax och spanskgroa, beprytt med bladguld.

Bårtäcken kunde allmogen hyra från kyrkan, det fanns i tre prisklasser och det billigaste kostade 8 skilling banko och var bara trasor.

Vid bröllop var icke tiden ägnad åt stillhet eller nyttiga samtal utan åt alla möjliga gyckelverk och påhitt, och den som kunde göra sig mest galen, var bäst berömd för att roa laget. Huru mycket brännvin som gick åt vid sådana tillfällen, vet jag icke, men på ett bröllop 1835 förtärdes trettio kannor.

Om bröllop och kalas

Borden dukades då med tenntallrikar och silver-skedar, så långt det räckte, resten med trätallrikar och träskedar. Mat av alla slag sattes fram oskuren och någon vid framändan fick

skära och skicka den omkring. Brännvin och dricka funnos i överflöd, men några konstiga maträtter var inte i bruk. Men en madame Karlberg i Hanåsa blev känd för att styra med kalas så man övertalade far att taga henne till sig.

”Du vet vi vá där och där, och de vá så rart, för hó ä ’den bästa att styra mä ’ sådant här”

Och med madame Karlberg kom många nymodigheter som porslin, andra rätter som hämtades hem från Vika (Oskarshamn) och efter många supar så avslutade man måltiden med psalmversen; Pris vare dig o Gud, o fader, son och ande.

Tre fiender

***”Du min pojke skall kämpa mot sex fiender.
Du må hålla med mig härom; glaset, rökipan och
vetebullarna äro leksaker, som är bra och roliga för dem
som äro rika och har motsvarande inkomster. Lockar och
smickrar gör de tills du upptäcker att de äro falska fiender,
som sedan överlämnar oss åt tre andra fiender som heta
hunger, köld och exekutorn.***

***Om du håller de tre första på avstånd, skall det nog lyckas
med de tre andra”.***

Om vidskepelse

Många gamla i byarna berättade om pysken, spöken, gaslar, skogstippor, tomtgubbar och troll, men dessa sagor voro mestadels från mormors tid.

Om marknadslivet och tattarna

I bodarna stod hattmakare i sina grova ullhattar och knallarna med sina tygrullar. Vidare fanns garvare, smideshandlare, tobakshandlare, repslagare tenngjutare och diversehandlare. Krukmakare som försåg barnen med lergökar för sex styver stycket.

Här uppstodo vanligen gräl och blodiga slagsmål, här singlarades slant på singelplatsen så mycket så slantarna var uppstötta i kanterna av fallen mot stenarna. Det brukade finnas två vinkällare, en från Kalmar och en från Vimmerby förutom apoteket.

Här fanns också de otäcka tattarna som både till utseende och sätt var olikt allt annat folk och deras kärringar strövade kring

i bygden med tiggeri. När de kom in i husen hotade de med trolleri och olyckor på gården om de inte fick vad de ville.

”Dessa tattare som var hatare av lag och religion försvarade sig tappert med sina knivar. Men på 30-talet började de bli mer sällsynta och fogliga och nu vet jag icke var de äro”.

Ungdomslekar

Slå trill, spelades på en gata av två mot två, tre mot tre eller fyra mot fyra med var sin brännstake för att bränna trillan där det andra laget kastade henne. Om man missade henne fick man ställa sig där hon stannade. Men fick man in ett bra bakslag så fick man ställa sig där hon stannade och det andra laget fick retirera. Så fortsatte det tills man tröttnade.

”Man hoppade också på längden och höjden då som nu och brottades förstås. Dessutom spelade vi kort, åkte kälke och skridsko och därtill kom den vanliga dansen”.

Om vargarna

”I min första barndom fanns varg i tämligen stort antal, ty om vintern sogå vi spår i snön efter dem titt som tätt, och om sommaren läto de förnimma sin närvaro genom all den ungboskap som hittades i skogen ihjälripen”.

Under stränga vintrar voro vargarna mycket närgångna, så efter vargarna anställdes ofta jakter, som kallades vargskall. Härtill användes vargnät av grova snören. Till rustningen hörde också ett spjut och en pik med ett långt träskaft. Nätet sattes ut på ett lämpligt ställe i skogen och folket ställdes i största hast och tysthet på sina platser i två långa armar efter skallfogdens kommando. När detta var klart sköts knäppskottet och skallet gick fram med buller och gny av bockhorn och märreskarror.

Ett annat skall var att i maj gå över sina ägor på samma sätt för att hitta vargens gryt.

Om hästslakt

En sak fick man inte göra själv; draga skinnet av hästen. Härtill måste huddragaren anlitas.

På denna tid då icke hästkött dugde för människor att äta och hästen var uttjänt så, skulle allt möjligt djurplågeri användas på det arma djuret, såsom arbete, svält och stryk tills man

hade gjort sig till godo allt kött, som fanns på benen och då skulle märeflängarn fram.

Dessa män var så föraktade i bygderna så när de fått mat kunde inte människorna äta det som blev kvar och man diskade noga allt efter deras besök.

”Nu på 70-talet slaktar var och en sin häst liksom ett annat djur, och vi äta allmänt sådant kött, utan avseende”.

Om säng och sängkläder

På den tiden fanns inga dragsängar med madrasser, utan väggfasta stådsängar. Botten bestod endast av några lösa brädlappar, som lågo på ett par inhuggna slåar; långhalm ifylldes, och kluttäcken, sådant som nu brukas till golvmattor lades på.

I finare hus brukades sänglakan i synnerhet till mor och far.

Sängkläderna voro vanligen skinnfällar, ryor och tjocka hårtäcken, ty sticktäckena voro då mindre i bruk än nu.

Vanligen voro dessa av grov entänd väv till foder och litet bättre blångarnsväv till övertyg, rutiga av färgat garn. Det grövsta skäktefall, som icke ville låta sig spinnas, kardades till stopp; men de, som voro mera förmögna, gjorde sticktäcken av bättre tyg och togo vanliga linblånor till stopp.

Som förut är sagt, nyttjades bara stådsängar, vilka ofta kallades bänkar men emellertid hade ofta katten också sitt tillhåll där och när man skulle leta fram något så blev ofta sinnet uppretat genom kattens förvållande.

Om hönsburen

Hönsburen var också en möbel, som fanns i nästan varje hus, och för dem, som voro vana därvid, var det en outhärlig sak, ty tuppen gol sin vissa tid, och därav hade folket, som allmänt begagnade ottan, en god rättelse.

Dessa ofredliga husdjur, som störde hemfriden i alla vrår, måste skyddas inomhus över vintern, och det gick tämligen bra när de sutto tysta i sin bur och sluppo endast ut en gång om dagen, då de kastades för dem en näve korn.

”Men när våren kom, väsnades de och skreko så förskräckligt. Om de då voro ett halvt dussin, så hunno de att vara i var vrå, flaxa upp och ner, välta omkull fat och tallrikar och göra all den förtret de kunde, och dessutom hade de ingen blygsel för att smutsa, var de voro, om de än stodo på bordet eller på grytkanten. Sina värpställen hade honan i sänghövdan eller vid sängfötterna”.

Om varjehanda inomhus

Över varje fönster 1820 fanns en liten fönsterhylla, som var nyttig för allehanda småplock, men hyllan över gavelfönstret var avsedd för några tenntallrikar, där sådana funnos, jämte ljusstaken.

Oftast var en hylla fäst vid väggen tätt under panelen, avsedd för linne eller också andra saker. Dessutom hängde det på välgjorda vidjeskag ett par långhyllor, helst ändemed huset, någon tvärs över. Den ena var mjölk-hylla, den andra var brödhylla eller något annat.

Omkring spisen var en träbåge, fäst vid väggen med ändarna och uppehållen på mitten av ett vidjestag. (den kallades krunstånga och här torkades strumpor och annat samt att hönsen här nattetid hade sin sovplats).

Inom dörren stod ett bräde från golvet upp till panelen med fyra eller fem avlånga hål att hänga yxorna uti; detta kallades yxhålet.

Sågen hade ofta sin plats på en spik över sängen, och skrädyan nedstoppades i sängen jämte väggen. Gardinerna vävde kvinnorna själva av tåggarn, och de hängde endast för fönstren vid högtidliga tillfällen.

”Om du ungdom kunde föreställa dig hur det såg ut i ett sådant hus höst eller vinter, och kunde se bränneri-rörelsen med allt sitt slabb, os och imma, även så bryggeriet och linhanteringen med dess fjun och damm och så de förut nämnda hönsen och annat mera!

Därtill må du veta att golvet aldrig skurades, utan då det var allt för tokigt, slogs ett par skopor vatten däröver, sedan sopades med den styva kvasten, därpå alltsammans föstes till dörren, östes upp i en stäva och bars ut”.

Redan på 20-talet började en och annan bondmor att skura golvet julafton och midsommarafton, och detta beryktades ut, som om något ovanligt hade hänt, vilket det väl var.

Om varjehanda hushållssaker

”Som förut är nämnt, nyttjades svarvade träskålar och väl gjorda tråg till mjölken, och även till andra behov.

Dessutom träkoppar i alla storlekar och fasoner. Hoar gjordes alltid av urhålkade trästammar i alla storlekar ifrån bakträget till det allra minsta.

Ett annat kärl av uthålkade trästammar kallades hålkar. Dessa holkar voro inte cirkelrunda utan följde ytan efter, sådan hon var vuxen, och bottnen var insatt i smalaste änden.

Skopor, större och mindre, voro alltid av trä: byskoppan, drankskoppan, vattenskoppan, mjölkskoppan och ännu fler.

Laggade byttor, mer eller mindre väl gjorda, voro alltid i bruk, istället för att vi nu begagna koppar och bleck”.

Glas, lera, koppar, porslin och bleck

Lerkärl brukades ungefär i samma fason som nu. Av glas fanns vanligen i ett bondhus ”kannepotäljen” och någon gång därtill

”stop-potäljen” av grönt glas. Sådana som våra nu vanliga ”ölpotäljer” voro sällsynta och kommo troligen från utlandet till städerna, men kvartersflaskan av grönt glas fanns hos varje mansperson.

Storgubbarna hade stopflaska av vitt glas och även spetsglas.

Kvinnorna hade var sin luktvattenflaska, som kretsade omkring närmaste laget i kyrkan, liksom männens snusdosor-jag menar i kyrkan.

Av porslin kunde vi se en och annan gammalmodig pjäs, men sådana voro aldrig i bruk. Kaffekoppar fann aldrig i bondbygden.

Koppargrytan var mycket allmän, men icke bukig och försedd med lock som nu, utan öppen och i form som en vanlig kittel.

Av tenn fanns mera då än nu. Ett till fyra fat funnos hos de rikare, kanske ännu flera, och åter någonstädes kanske intet.

Men de brukades inte i vardagslag. Tennstopet började att vara tämligen allmänt och trängde således undan de gamla fint laggade träkannorna, som förfäderna kallade stånkor.

Hos de rika fanns även tennskålar till soppa med lock och öron och mindre sådana för barnen. Allt detta användes till kalas och är nu under de senare tiotalen undanträngt av glas och porslin.

Av bleck voro endast målkärnen, rivjärnet och ljusforman.

Om matändringen och kaffet

”Som allting har omgestaltat sig under ett halvt sekel, så även matordningen, ty redan 1839, då jag kom till ett ställe vid kyrkan att göra skor, så dukades bordet med porslin i stället för de vanliga trätallrikarna, med blankskurade knivar och gafflar från smideshandeln, som vi kallade köpeknivar, i stället för de vanliga hemmagjorda av slitna liar och sågklingor.

Gaffeln som nu allmänt lägges fram, och som jag av vanan med svårighet kan umbära, kunde jag då inte alls begagna, utan han fick nog ligga där fåfäng.

Brödet var skuret i fina skivor, förr fingo vi själva skära av kakan. Storsillen var tvättad, urtagen, näbb och stjärt

bortskurna och delad i små sneda bitar, istället för att man förr endast skrapade bort fjällen med en kniv och så lade fram henne.

Mjölk fingo vi i glas och till gröten avhållt på var sin tallrik, i stället för att vi annars nyttjade gemensamma fat”.

Kaffet

”Om jag skulle här nämna något om kaffet, så fanns det långt före min tid, och jag hörde talas om, att det brukades hos herrskaperna, men jag såg aldrig något förrän hos herrskapet Freidenfelt på Granhult. Där såg jag en kaffepanna och kaffekoppar av porslin, men de sträckte sig icke längre än till fröknarna och nådig frun.

Men på Mönsterås marknad 1826 var kaffe till salu i en matbod. Jag blev frestad att smaka på det och köpte mig en kopp därav för 8 styver. Det var icke serverat med socker och grädde, utan sådant som det hällades ur pannan. Det var beskt och smakade i mitt tycke illa och var därtill försmädligt varmt.

I ångesten över mina förlorade pengar och den missräknade smaken, måste jag likväl förtära det, men på botten var en smula sirap, så att jag hade då ändå något för mina pengar.

Jag gjorde mig likväl den föresatsen att aldrig mera kosta pengar på detta förnäma förargliga”.

Om lysämnen och tändstickorna

Lysämnen voro ved och töre i spisen, men för övrigt spingstickor, som alltid skulle vara i beredskap, och vilkas tillagande oftast utgjordes drängens kvällsarbete. Dessa stickor nyttjades i alla rum och i boden, och underligt nog var, att icke flera eldsvådor hände vid så vårdslös hantering.

Utomhus nyttjades bloss, ty ottor och kvällar begagnades mera då än nu. Töre- av gamla stubbar, som brötos upp i skogen- var en huvudsak till lysämne för huset. Ett annat slag, som kallades buttöre satt i skaten på träden. Dessa träd, större eller mindre, fälldes på egna eller andras ägor, endast för buten, som nån gång inte var större än att man tog den i en börda; och sedan fick stammarna ligga där till förruttnelse, och det utan åtal.

”Ljus funnos icke andra än sådana, som vi gjorde av egen talg. Härtill nyttjades en gammal smörkärna, som kallades ljuskärna. Till ljusvekar brukades blångarnsäfsingar. Dessa ljus brunno dåligt och oredigt, ty garnet kunde icke befrias

från små bästor och annat obehag. På 50-talet hade vi fabriksljus av talg, men de var så mjuka, att de icke kunde stå vid 20 graders värme”.

Lyktan utgjordes vanligen av en rund träbotten nedtill, en övre botten med ett runt hål i och små smala spolar mellan dem, så att det blev en ställning. Där omkring sveptes lykthinnan, som sorgfälligt togs vara på ur fåslaktet.

Innan tändstickan fanns

”Huru de buro sig åt förut, frågar du nu på 70-talet. Jo i starka köldar brann elden i spisen dag och natt, men i mildare väder fick man draga askan över glödmassan, så att elden varade över natten. Detta kallades att fästa elden, och därefter inrättades kvällsbrasan. Men då elden slocknade, då var det att gå till grannen efter eld, eller använda elldonet som fanns i varenda människoboning, och som bestod av eldstål, flinta och fnöske, som vi vanligen kallade tunder. Detta tunder gjordes av gamla björksvampar, som samlades i skogen”.

Svavelstickor, det var vanliga spingstickor, 5 tum långa och breda som tre på tum. De spetsades i ena ändan och doppades i smält svavel och voro sedan färdiga.

Tändstickor

”Sommaren 1836 träffade Karl i Stenshult på tändstickor för första gången under en resa till Lessebo, han köpte den inte för att begagna utan för att överraska grannarna med ett underverk”.

Denna första låda kom från Tyskland och kostade 12 skilling. Men snart kunde man köpa dessa stickor på apoteket för 8 skilling.

De stora aspskogarna som då stodo nästan värdelösa, stupa nu och förvandlas till tändstickor och stora penningssummor.

Om midsommarstången

Stolt: majstången var en välväxt gran som begagnades år efter år. Hon kläddes av byns flickor efter bästa konst från toppen ner till roten med snett virade längor av blommor eller grönt var sitt stycke. Mellanrummen kläddes med vitt papper och nedersta delen med eklöv upp till fästet; stången

*var nämligen fäst med en tråkrok vid en husknut.
Kring henne hängde flera kransar av blommor och andra av
tomma äggskal. Därtill satt på toppen en flöjel eller flagga.*

Om långdansen

På andra bröllopsdagen fick alla gå långdansen. En förman började och så tog hela raden hand i hand. Men detta var en besvärlig resa; ty vägen låg genom smockar och trånga pass, över stockar, stenrös, strandkanter och alla möjliga besvärligheter och genom tillkilade grindar.

Vid en långdans som utgick från Skruvshult skulle en gammal björk uppvuxen i två armar och klyndan tre fot över jordytan passeras vid Elsabo. Alla kom igenom, utom några hustrur som icke ville spräcka sina kläder.

Vägen tillbaka gick längs sjön och här blev nämndemannen Nils Nilsson från Sruvshult tvungen fast han stretade emot att blöta klövarna.

Stolt: ”när vi kommo fram, blevo vi mottagna, som om vi varit i fälttåg ett par år, och blevo genast inbjudna till middagsbordet”.

Att skjuta i bröllop

Att skjuta i bröllop var ännu en vanlig sed, ty varje dräng var rustad med sin pistol och ett skålpund krut, som likväl ofta inte räckte till. Upprusade av brännvin fyrade de av mitt ibland kvinnohoppen och skadade ofta deras klänningar, ja, man sköt inne i boningshusen, i dansstugan, under borden vid måltiderna och i skorstenen, så att sot och annat otyg nedrasade.

Stolt: ”denna sed ville gärna hålla ut i längden, men lagen tillämpades mer och mer och nu är det länge sedan upphört och lämnade endast sorgliga eller förtretliga minnen efter sig”.

Om Åkerbruksredskap

Av åkerbruksredskap såg jag i bondbygden aldrig annat än årder och träpinneharv och så en liten vält till vårsäden. Men på 1830-talet hade man på Berga plogar av trä med stång, bra nog lika ett vanligt årder, men med vändskiva i stället för bill, och i början på 40-talet kommo till Berga och Hanåsa de nu vanliga järnplogarna, och åkrarna började då köras i långtegar.

Om seldon och bjällror

Stolt: "seldonen voro mycket simpla, ty den delen därav, som vi kallade däckel var icke annat än ett stycke trä, tillarbetat, så att det gjorde tjänst. Somliga voro emellertid mycket utkrusade och på- kostade mycket arbete, medan andra simpla och släta. På 20-talet började bönderna beställa ryggträ av järn och då var det en smed (Jödde Molerus) från Virstad som gjorde de bästa av alla.

Bjällror voro sällsynta, men i Berga stall vid kyrkan stod alltid någon skjuts från Berga eller Ruda, som hade bjällror, och vi tyckte, att det var så roligt, så att vi manade ofta hästen till någon rörlighet för att få höra dem skramla".